

Oud-Utrecht

VERENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN DE KENNIS
DER GESCHIEDENIS VAN DE STAD EN DE PROVINCIE UTRECHT

Redactie: H. de Jong, Aurorastraat 26, Utrecht

*Administratie: Ir. C. L. Temminck Groll, secr. der vereniging,
Vijverlaan 25, Driebergen*

Gironummer penningmeester Oud-Utrecht: 575520

TWEE EN DERTIGSTE JAARGANG / NUMMER 8 / AUGUSTUS 1959

HET GIETEN VAN EEN KLOK TOT ZOEST IN DEN JAERE 1696

In de loop der tijden zijn aan de hervormde kerk te Soest, in de volksmond de Oude kerk, en de toren diverse malen restauratie- en herstelwerkzaamheden verricht. Na de verbouwing en herstellingen in het jaar 1685 van kerk en toren, kregen de klokken in de toren een grote schoonmaakbeurt en werden zij grondig nagekeken.

Een bewaard gebleven „Bestek van 't Verhangen van de Klokken etc.,” tot Soest, in dato den 6e July 1685, 1) vermeldt:

„In den eersten sal den aanneemer de Klocke op wijnden ende op strycken setten om de raden ofte breecken met de Assen van de klokken of te halen ende te maecken met drooge eicke stukken daer aen te maecken lang ende swaer na behooren ende het ijzerte laten vermaecken idem”.

Beide klokken moesten zodanig worden opgehangen, dat de grote klok met twee man en de kleine klok door één man kon worden geluid: „ende soo danig sal den Aanneemer de klokken hangen dat de groote klock bequamelick met 2 man kan worden geluyt ende de Cleyne klock met één man”. Verder moest het „belfruyt ofte stelwerk daer de klock op ende tussen hangen repareren ende verstewijger”. (lees: verstevigen).

„Belfruyt” is hier nog een stelling, waaraan de klokken waren opgehangen; later veranderde Belfruyt of Belfroid in „Belfort” een verbastering van het woord, dat langzamerhand de betekenis kreeg van klokketoren.

Niet alleen het verhangen van de klokken en het repareren van

---

1) Oud-archief gem. Soest, no. 182.

de stellages waarin deze hingen vroegen de aandacht, doch ook de klokken of één er van was niet in al te beste staat, zodat vernieuwing en vervanging van althans één der klokken dringend nodig was.

De toenmalige burgemeester Gerrit Willemsz de Ruich, brengt in het jaar 1696, rekening en verslag uit „tot het vergieten van d' eene Clock”.

Uit de oude bewaard gebleven stukken, blijkt dat de klok in de nabijheid van de kerk, zeer waarschijnlijk op het kerkhof werd gegoten. Een gebruik dat al bestond sinds de middeleeuwen. Het werd gedaan door rondtrekkende klokkegieters.

De klokkemaker en zijn knechten groeven daarvoor een gat in de grond, dikwijls op het nabijgelegen kerkhof. In het gat werd een bakstenen kern aangebracht, die met leem werd bestreken. Over de kern werd een lemen stulp geplaatst, gemaakt van hoepen, leem, vlas en hennep. De opening tussen kern en stulp had de vorm van de toekomstige klok. Vervolgens werd het gat weer dichtgegooid en werd er een oven bovengebouwd, met een lemen pijpverbinding. Hout, turf en takkebossen werden aangevoerd en waren nodig voor het stoken van de oven. De oude klok werd stukgeslagen en leverde zo de benodigde grondstof, soms werd nieuwe klokspecie aangevoerd en ter plaatse met de oude vermengd en gesmolten. Zodra de klokspecie de vereiste temperatuur had werd de afsluitdop van de lemen pijp getrokken, de specie kwam in de ruimte tussen kern en stulp en stelde daar. Na afkoeling behoefde men alleen nog de stulp stuk te hakken om de klok omhoog te kunnen hijsen op de begane grond²⁾.

Na deze korte uiteenzetting is er weinig fantasie voor nodig, in de hierna volgende afrekening van burgemeester De Ruijch het hele proces van het gieten van de klok te kunnen volgen.

VOLGHT ALHIER D. UYTGAVE JEGENS DEN VOORGESCHREVEN
ONTFANGH GEDAEN.

1696

Den 24 february betaelt voor was en smeer tot het maaken vande vormen om de klok te vergieten gebruyckt	f	10-15-.
Denzevenden dito nogh betaelt voor twaalf pont vlas ten fine voors gebruyckt	„	6-.-.
Nogh betaelt voor (lees vlas) Vloch	„	-5-8
Item nogh voor hennip	„	1-.-.
Alsmede nog voor kochaar	„	.-.-.
Den 10 Maert betaelt aen Marritjen otter voor duysent moppen de somme van	„	10-.-.
Den 13 dito betaelt aan Abraham Levi voor Tin en Cooper de somme van	„	28-17-8.
Den 20e maert betaelt aen Jan Tonisse voor legge van hoepen om de vorm vande klok		(niet leesb.)
Den 29 dito betaelt aen huybert Elbert kool voor gelevert branthout tot het Gieten van de klok gestookt de somme van	„	66-9-.

²⁾ De gegevens over het gieten van klokken, op de wijze zoals boven vermeld, werden mij verstrekt door de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, te Amsterdam.

	Denselven dito betaelt aen Jacob Hacken voor geleverde Tac-	
	kebossen ten eynde als bossen gestooct	„ 5-..
	Op dato nogh betaelt aen Barent hendricksz voor een reys	
	nae dien Omdat hij de klockgieter hantreykinge heeft gedaen	
	t'samen de soe van	„ 17-..
	Dito betaelt aen Thonis Jansz voor decken en	„ 2-4-..
	Dito betaelt aen Hendrick gijsbertse boon voor 4 pont speck	
	tot de klock gebruyckt	„ 1-2-8.
	Den zelve dit betaelt aen Hendrick Bosch voor branthout	
	tot de klock verstooct, de somme van	„ 34-..
	Dito betaelt aende Weduwe van Evert Valck voor geleverd	
	branthout en gedaene verteringe t samen de some van	„ 17-18-.
	Dito betaelt aan Gerrit Lambertsz de Goyer twee voeder turf	
	mede eenigh hooy, alsmede tot de Clock gebruyckt, de some	
	van	„ 7-..
	Dito nogh betaelt aen Corn reymers voor oly en eyeren ten	
	eynde als voors gebruyckt	„ 2-2-8.
	Den 29 Maert betaelt aan Jacob de Backer voort helpen halen	
	van 5 vrachten hout van de melm	„ -11-.
	Den 2 April betaelt aen Cornelus Meeusen voor vijf vrachten	
	hout	„ 2-..
	Den 6en april betaelt aen reyer Buysen voor twee hondert hout	
	de clock Vstooct, de some van	„ 6-10-.
	Den 17 february betaelt aen dirckJansz Duyt voor drie duysent	
	goudse steen gebruickt tot de oven om de klock te Vgieten	„ 12-..
	Den 10 may betaelt aen geertjens Harmens voor geleverd yser-	
	werk tot de klock de somme van	„ 13-10-
	Den 12 dito betaelt aen peter dircks Smits voor het verma-	
	ken van de klepel	„ 5-10-
	Den 11 dito betaelt aen Lambert Lubberts voor arbeysloon	
	omtrent t' klockgieten soo van leemgraven als andere ver-	
	dienst	„ 1-16-
	Den selven dito betaelt aen rutger peckel voort Ver Gieten	
	van de klock, en voor hondert 150 vijftige pont geleverde	
	Specie	„ 365-..
	Den 15 may betaelt aen Jan Franssen voor het uythaelen	
	ende inbrengen van de clock inde Toorn en voor het op	
	en toemaken van de zolders	„ 22-..
	Den 25 July betaelt aen heyltgen Tonis voor geleverde tinne	
	schotels tot de clock de somme van	„ 3-16-.
	Den 30e Augustus betaelt aen hendrik Jans Bosch voor ge-	
	leverde hout en spyckers tot de klock de somme van	„ 3-16-
1697	Den 18 January betaelt aen de couranten voor het drucken	
	inde Couranten dat tot Soest soo veel klocksapie te koop was	
	de somme van	„ 1-4-
	Den 3 february betaelt aen Jacobus mouton voor de ontgron-	
	ding van twee voer turf tot de clock gebruyckt	„ -10-
	Den 25 dito betaelt aen Evert meeusen voor de verhoginge	
	en nieuwe specie van de voors twee voer turf	„ 1-..
	Den 9e may betaelt aen Thonis Jansz voor vier hondert mop-	
	pen steen	„ 1-16-
	Den 24 february betaelt aen arien over Eem voor verte-	
	ringe met de klockgieter gedaen, doen wy tot Amersfoort	
	waren om om vlas, steen en te coopen en met Jan Jansz	
	te spreken	„ 4
1696	Den 13 maert betaelt als ---voor Verteringe gedaen bij de	
	Clockgieter ook zijn vrouw en soon nevens twee gecomit-	
	tens de somma van	„ 3-10-

Betaelt aen den Secretaris Cramer voor de Copie autentyck
 van 't accoort met de klockgieter en Zegel tot Soest get „ 2-2.
 Nogh betaelt toen de mand mand en het koehair tot de kerk
 is gebracht als ende aan ——— huyberts voort gaen tot Amers-
 foort samen „ -14-
 den uijtgift bedraegt f 656-1-0.

Den ontfang desen Reecke bedraegt de somme van ses hondert negen guld
 dertig St. vier penn eende den uytgaeve ses hondert vijf en vijftig guld vier
 st welcke jegens den anderen—— sijnde werd bevonden den Rendant meer uyt-
 gegeven ais ontfangen hebben de somme van vijff en veertig guld seven st
 twaalff penn. dus 45-7-12.

Aldus gehoort gereeckent ende geslooten bij Burgeme ende gereghen
 van Soest Utrecht presentie geeft deus ten overstaen van de hr Stad-
 houder Michelet naer voorgaende pris ende affixie van Bilette tenende
 getst, tot Soest uit Raethuys op huyl den 27 September 1697

Michelet
 jaar 1697

Gerrit Cornelis

Cornelis Ryersz van Altena
 Hendrik kus die hoogh
 Aart huybersen Hilhorst

gemerckt bij gerrit lambert
 de goyer

Peter Cornelis maat
 Cornelis Meeusen bouman

Ryck Jansz
 Jacob Staal

gerrit tomasse
 Gerrit Willemsz de Ruich
 my present
 Cramer
 sub secret

3)

Voor het werk kon worden uitgevoerd werd een geldinzameling
 gehouden voor het gieten van de klok onder de leden van heersende
 kerk. „Burgemeester Gerrit Willemsz de Ruich houdt reekening
 van soodanighen ontfangh en de uitgave als hij gehadt en gedaan
 heeft, tot het vergieten van d'eene Clock”.

Eerst verantwoordt hij een bedrag van f 592-18-4, vijfhondert twee-
 en negentig gulden, achttien stuivers en vier penningen, zijnde het
 surplus reëel en personeel van het overgegaderde mergengelt over
 de jaren 1692, 1693 en 1694. Mergengelt was een soort belasting, aan
 de grond gebonden; het best te vergelijken met de tegenwoordige
 grondbelasting.

Onder „den ontfangh” stond een gift genoteerd: Mevrouw Eeringh,
 dat zij gegeven heeft tot het vergieten van de Clock f 12-10-. Aaltje
 moer tot Amersfoort schonk f 3,— voor hetzelfde doel.

De desbetreffende rekening vertoonde een tekort van f 45-7-12.
 hetwelk blijkbaar ten laste kwam van de gemeente Soest, doch niet
 eerder werd geaccepteerd, dan nadat een tweetal posten werden
 afgevoerd, die geen genade kon vinden in de ogen van de vroed-
 schap.

3) Oud archief Gem. Soest No 183.

Het uitstapje van Arien over Eem voor verteringe met de klokgieter gedaen, toen zij naar Amersfoort waren geweest om vlas en stenen te kopen en één en ander met Jan Jansz te bespreken werd doorgehaald met een forse streek van de ganzeveer. De post onder de uitgaven staande en gedaan door twee gecommiteerden, die met de klokgieter, „sijn vrouw en soon Verteringe hadde gedaen”, werd ook geannuleerd.

De klok die op bovenomschreven wijze werd gegoten heeft schijnbaar geen lange levensduur gehad, want op 6 maart 1709 deelt een kerkmeester het gemeentebestuur mede, dat de kleine klok is gebarsten en geen geluid meer geeft. Na overleg komt men eindelijk tot een accoord mt de beroemde klokkegieter Claas Noorden te Amsterdam. Volgens de notulen komt genoemde klokkegieter in de gerechtszitting en „is met denzelven wijdlopig geraissoneerd en gesproken en de klok hem aanbested en accoord gemaakt”. Deze klok werd te Amsterdam gegoten en woog 1669 pond. De gebarsten klok wordt tegen behoorlijke prijs ingeruild, zodat „die van den Geregte aangenaam bevonden en de gecommiteerden voor hun moeiten harte-lijk bedankt”.

De aanvoer van het benodigde materiaal voor het vergieten van de klok geschiedde per schuit of boot, daar in de rekening wordt vermeld, dat hout en takkebossen moesten gehaald worden van de Melm. Hier wordt waarschijnlijk de kleine Melm, de bekende losplaats aan de rivier de Eem, mee bedoeld als de dichtstbijzijnde en meest geschikte plaats voor het aanvoeren van het benodigde materiaal voor dit niet alledaagse karwei.

E. HEUPERS

KERKHERSTEL IN UTRECHT

Toen op 12 november van het vorige jaar de hervormde kerk te Kockengen na restauratie opnieuw in gebruik werd genomen, verklaarde burgemeester Van der Wyck in zijn toespraak, dat dit kerkgebouw het voornaamste cultuurmonument van Kockengen was.

Het ware in dit geval niet overdreven geweest wanneer de burgemeester gesproken had over het belangrijkste cultuurmonument in het polderland van noordwestelijk Utrecht. Want zowel de oude kerken te Kamerik, Mijdrecht, Vinkeveen, Waverveen, Wilnis en Zegveld zijn verdwenen, haast allemaal in de vorige eeuw. Het had niet veel gescheeld of ook de kerk te Kockengen was in die tijd gesloopt. Zij is gerestaureerd en staat met de eveneens herstelde kerk van Ter Aa bovenaan op de — korte — lijst van monumenten in noordwestelijk Utrecht.

Men kan zich vandaag niet indenken, dat een prachtige kerk als te Kockengen aan de sloper zou worden overgegeven. Het lid der

provinciale staten, de heer H. van Galen Last, gaf bij de weder ingebruikneming uiting aan zijn vreugde, „dat oude geslachten deze kerk voor ons gebouwd hebben”.

Veertien dagen na de blijde avond te Kockengen stond de oude kerk te Jaarsveld in het licht der schijnwerpers. Ook zij werd na restauratie in gebruik genomen. „In de vorige eeuw”, aldus de plaatselijke predikant ds. I. de Tombe tijdens de samenkomst, „is er in ernst sprake van geweest dat de kerk zou worden afgebroken. Zelfs de regeringsvertegenwoordigers adviseerden toen om het gebouw maar te slopen en een geheel nieuwe kerk te bouwen. Alleen aan het werk van Jacob Schep is het te danken geweest, dat het gebouw toen behouden bleef”.

Nog geen maand later — 18 december 1958 — was de Oude kerk te Soest aan de beurt om heropend te worden. Evenals te Kockengen en Jaarsveld is het koorgedeelte weer bij de kerkruimte getrokken.

Op de scheiding tussen het koor en het schip is de kansel aangebracht. Deze preekstoel is afkomstig uit de kapel van het vroegere oud-katholiek seminarium te Amersfoort. Voor de preekstoel staat een zeer oud doopvont, dat in het jaar 1460 in de oude kerk van Nigtevecht heeft gestaan. Tot voor kort was het in het bezit van het Rijksmuseum in Amsterdam, waar men het in een kelder had neergezet.

Intussen is de restauratie van de kerken te Benschop en Blauwkapel in vergevorderd stadium. Hetzelfde kan gezegd worden van de minder spectaculaire — maar niet minder kostbare — restauratie der St. Catharijnekerk te Utrecht, welke haar saenredams aanzien terugkrijgt, als de herstelwerkzaamheden, die nu stopgezet moeten worden, te zijner tijd haar voltooiing mogen vinden.

Inzonderheid het behoud van de Blauwkapel is iets, waarover men zich nauwelijks genoeg verheugen kan. Dit waardevolle gebouwtje, haast een uniek monument, was enkele jaren geleden zo goed als afgeschreven, maar zal weldra in glorie herleven. Wat Jacob Schep voor de Jaarsvelder kerk betekende, was de heer F. W. van Gulick — hoofdredacteur van het weekblad *Cobouw* — voor de kerk van Blauwkapel. Het komt vaak op één man aan, die zich „inzet” voor het behoud van een monument. In het geval Blauwkapel was het de heer Van Gulick, die het initiatief nam om de zowat prijsgegeven kerk te redden.

Een soortgelijk geval deed zich enige jaren geleden voor, toen de ruïne der Geertekerk te Utrecht, vooral door het krachtig streven van het „Comité-Hulst” welhaast uit de dood verrees.

Voor zover wij weten, worden in de provincie Utrecht op dit ogenblik verder geen oude kerken van binnenuit bedreigd, d.w.z. van de zijde der eigenaars. Maar wel zijn talrijke kerken hoognodig aan restauratie toe, in elk geval aan eerherstel. Wij denken aan de St. Joriskerk te Amersfoort, de Oude kerk te Veenendaal, de hervormde kerken te Breukelen, Eemnes-Buiten, Nieuw-Loosdrecht en de kleinere kerken als te Cothen, Lopik, Nigtevecht, Odijk, Vleuten en Vreeland.

Sinds 1945 zijn o.a. de Cunerakerk te Rhenen en de hervormde kerken te De Bilt, Bunnik, Bunschoten, Loenen, Lopikerkapel en Ter Aa gerestaureerd, terwijl een kerkje van het tweede plan als te Jutphaas, een gelukkige opknapbeurt kreeg. Voorts zijn enige torens — o.a. Eemnes-Binnen, Eemnes-Buiten, Schalkwijk, Utrecht Buur, Jacobi, Nicolai — in oude staat teruggebracht.

Het is vurig te hopen, dat het kerkherstel onverminderd zal voortgaan. Hebben de steden al menige historische veer moeten laten, ook voor de dorpen wordt de bedreiging steeds groter. Het voortbestaan der oude kerkgebouwen waarborgt ook het behoud van een stukje dorpsgeien. Hoe anders zouden dorpen als b.v. Wilnis, Oud-Loosdrecht, Polsbroek, De Meern en Zegveld er uitzien, als de historische kerken daar nog stonden. Een plaats zonder oude kerk is vaak een plaats zonder eigen karakter.

de J.

BOEKAANKONDIGING

H. Halbertsma, *Zeven eeuwen Amersfoort*. Uitg. Gemeentebestuur van Amersfoort, 1959.

Het zevenhonderdjarig bestaan als stad van Amersfoort, heeft als blijvende herinnering o.a. dit boekje van de heer Halbertsma opgeleverd. Burgemeester H. Molendijk vertelt in het voorwoord, dat „bij de voorbereiding van de feestelijke herdenking zeer vele inwoners, vooral in de oude stadskern, in beroering zijn gekomen, die over de staatsrechtelijke betekenis der stadsrechten niet één wijs woord kunnen zeggen”.

Na lezing van dit boekje zullen zij vele wijze woorden over de stadsrechten, maar meer nog over de historische ontwikkeling van Amersfoort kunnen zeggen. Men mag hopen, dat het grif verkocht is en dat de Amersfoorters en hun kinderen er dikwijls in zullen lezen. Want voor hen is het, ook door de wijze, waarop de heer Halbertsma het schreef, voornamelijk bestemd. De schrijver gaat er namelijk vanuit, dat de lezer vrij goed bekend is met Amersfoorts stadskern. Daarom heeft de buitenstaander wel eens moeite om de schrijver te kunnen bijbenen. De plattegrond van de stad zit niet zo muurvast in des lezers hoofd, gelijk dat bij de eigen poorters het geval is.

Er wordt in dit boekje zeer veel gegeven. Op 125 pagina's in kleine letter schrijft men heel wat weg. En wanneer daarbij een zakelijke — maar niet droge! — stijl wordt gebezigd, ligt het voor de hand, dat de lezer een massa feiten te verwerken krijgt.

Er zijn vier hoofdstukken: ontstaan en groei, ontwikkeling en bloei, nering en ambacht, oorlog en vrede. Het geheel wordt gecompleteerd door een literatuurlijst betreffende de geschiedenis van Amersfoort, samengesteld door de heer J. Hooy. In twaalf rubrieken vat de

samensteller de literatuur samen. Wie de geschiedenis van Amersfoort nader wil bestuderen, is daarmee zeer geholpen.

Iemand, die de historie van een middeleeuwse stad beschrijft, weet misschien wel waar hij beginnen moet — al is dat soms ook een moeilijkheid — maar niet waar hij zal eindigen. De methode van de heer Halbertsma lijkt ons zo vreemd niet. Door het vasthouden van enkele hoofdlijnen wordt men tenminste behoed voor verdrinken.

Persoonlijk vonden wij vooral het hoofdstuk over nering en ambacht erg geslaagd. De informatie over de bierbrouwerijen — waarvan Amersfoort er in de middeleeuwen 350 had, meest huisbrouwerijen — de lakenindustrie en de tabaksteelt, om enige specialiteiten van het vroegere Amersfoort te noemen, geeft antwoord op veel vragen.

Dat de Krommestraat eens Amersfloorts hoofdstraat was, zal ieder verrassen, die het stadscentrum kent. Dat het voortbestaan van de Koppelpoort te danken is aan koning Willem II, weet niet iedereen. Dat de restauratie van de St. Joriskerk en de voormalige St. Agathakapel tot de hartewensen van historieminnende Amersfoort behoort — evenals de vestiging van een volgens de hedendaagse opvattingen ingericht oudheidkundig museum — wordt nadrukkelijk door de heer Halbertsma vermeld.

Prof. dr. W. van Iterson, *Heerlijke rechten in het algemeen en de heerlijkheid Zeist in het bijzonder*. Uitgave Van de Poll-Stichting, 1959.

De Van de Poll-Stichting gaat voort met de publicatie van lezingen, in haar samenkomsten gehouden. Het betreft hier een voordracht van prof. Van Iterson in maart 1958. Wie zich richt tot genoemde stichting, (secretariaat: Gemeentehuis, Zeist), kan voor f 0,75 in het bezit van deze verhandeling komen. Zij is — reeds om de uiteenzetting van de begrippen heerlijkheid en heerlijk recht — van wijder belang dan alleen voor Zeist. De lezing verschaft talrijke bijzonderheden over deze rechten in vele plaatsen onzer provincie. Verder verneemt men er uit, hoe te Zeist van de rechten gebruik werd gemaakt. Een verhelderend geschrift.

Prof. dr. P. Geyl, *Geschiedenis als medespeler*. Het Spectrum N.V., Utrecht, 1958.

Dat men voor minder dan twee gulden in het bezit kan komen van een aantal publicaties van de utrechtse historicus Geyl, is te danken aan het feit, dat Het Spectrum deze publicaties opnam in de Aula-boeken, een pocketreeks van wetenschappelijke werken.

Wij vinden in deze verzameling o.a. het afscheidscollege, onder de titel „De vitaliteit van de westerse beschaving”, gehouden 31 mei 1958 aan de Rijks Universiteit te Utrecht.

Ook elk van de andere bijdragen leest men tot zijn verrijking. Speciaal zij gewezen op de verhandeling over „Grootnederlandse tegenover kleinnederlandse geschiedbeschouwing”. Ook los van het daarin

aangesneden onderwerp is deze waardevol voor ieder, die zich met de historie van een beperkt gebied bezig houdt.

Dr. H. J. Prakke, *Drenthe hoog opstoten*. Van Gorcum, Assen, 1959.

De bedoeling van dit geschrift is blijkbaar het streven en het recht te bepleiten van hen, die zich beijveren om „Drenthe hoog op te stoten in de vaart der gewesten”, althans op cultureel gebied. Er moet daar nog steeds van een achterstand sprake zijn; maar dat is niet nodig, want de drentse cultuur heeft nog voldoende kracht om „het eigene” te handhaven en te vernieuwen. Drenthe wil niet geïsoleerd van de andere gewesten leven, maar door behoud en aankweking van het karakteristieke, een eigen bijdrage in het volksgeheel leveren.

Op diverse plaatsen en tijden heeft dr. H. J. Prakke dit verklaard en toegelicht. Het geschrift is een bundeling van enige zijner lezingen en artikelen. Men leest deze stukjes met sympathie en ook wel met een beetje jalouzie. Want niettegenstaande alle gelijkschakeling, inmenging van buitenaf, industriële ontwikkeling e.d., heeft Drenthe nog iets specifiek overgehouden. Van de provincie Utrecht kan men dit nauwelijks meer zeggen, nu dit gewest steeds verder wordt aangevreten door het monster, dat Randstad Holland heet.

de J.

KLEINE MEDEDELINGEN

ANNA MARIA VAN SCHURMAN

De tentoonstelling „Blauwkous?” in april en mei van dit jaar in het utrechtse Universiteitsmuseum gehouden, heeft veel belangstelling getrokken en kreeg ook ruime publiciteit. Dat kwam natuurlijk door het onderwerp. Haast ieder interesseert zich voor vrouwenstudie aan nederlandse universiteiten en hogescholen. Maar ook de wijze, waarop de expositie was ingericht, heeft stellig bijgedragen tot het succes. Mevrouw dr. J. G. van Cittert-Eymers, directrice van het museum, had eer van haar werk.

Het was een goede gedachte om een kamer te wijden aan Anna Maria van Schurman (1607-1678), de eerste vrouw die in Nederland colleges gevolgd heeft, immers zij woonde in het begin van het bestaan der utrechtse universiteit colloquia van prof. G. Voetius bij. Daartoe was in het groot auditorium een „loge grillée” aangebracht, waarin zij, ongezien door haar manlijke collega's(!) Voetius' colleges kon volgen. Wat de verdere opzet der tentoonstelling betrof, viel zij er eigenlijk buiten, maar aan de andere kant leek het mevrouw Van Cittert een goede gelegenheid om in Utrecht iets van Anna's grote veelzijdigheid te tonen, te meer daar haar werk zich zeer verspreid in ons land bevindt. Zodoende kreeg men voor één keer eens heel wat bij elkaar over deze belangrijke stadsgenote. De catalogus van „Blauwkous?” vermeldde 51 nummers, die op A. M. van Schurman betrekking hadden. Veel ervan berust in Utrecht, hetzij in Centraal Museum, Gemeentearchief of Universiteitsbibliotheek, hetzij bij particulieren. Maar een deel van de collectie-Schurman zit in het stedelijk museum „t Coopmanshús” te Franeker. (De geleerde Anna bracht haar laatste levensjaren in Friesland, te Wieuwerd, door).

Zonder op het leven van A. M. van Schurman verder te willen ingaan, bleek ook reeds uit het tentoongestelde duidelijk hoe begaafd en veelzijdig zij was. Verschillende van haar werken lagen uitgestald. Eveneens een aantal met zekerheid of naar alle waarschijnlijkheid aan haar toegeschreven schilderijen en tekeningen. Dat waren vier zelfportretten, waaronder één op hout geschilderd en één als gravure; beeltenissen van de eerste drie hoogleraren in de godgeleerdheid te Utrecht: C. Dematius, M. Schotanus en G. Voetius, en enige andere portretten, miniaturen en tekeningen.

Maar behalve pen en penseel hanteerde zij ook met vaardigheid naald en schaar. Borduurwerk op foedraal en boekband, handwerk en knipsels legden daarvan getuigenis af. A. M. van Schurman was bedreven in de calligrafie en in de dichtkunst; mede daarvan waren de bewijzen voorhanden.

Dat ook anderen haar beeltenis hebben geschilderd, haar werken herdrukt en haar lof in poëzie hebben gezongen, spreekt vanzelf. Menigmaal is het leven van deze merkwaardige vrouw beschreven, o.a. door dr. G. D. J. Schotel. Dat op korte afstand van de plek, waar haar huis eens stond — Achter de Dom; een gedenksteen geeft de plek aan — een tentoonstelling op haar de aandacht vestigde, stent tot voldoening.

PAARDENMARKT EN PALMZONDAG IN DE BILT

Mr. P. H. Damsté heeft in de Biltse- en Biltthovense Courant van 20 maart 1959 een en ander geschreven over logementen en herbergen in het vroegere De Bilt. Dat de logementen zijn verdwenen acht hij een gevolg van de verbetering der verkeersmiddelen. Een vraag van meer absolute zin, waarom in een klein dorp — als De Bilt in de 17e en 18e eeuw toch was — niet minder dan drie herbergen waren, vraagt wat meer aandacht zegt de heer Damsté. Ook Gewin heeft zich bij het schrijven van zijn boekje over De Bilt die vraag gesteld. Hij ziet de belangrijkste reden in de handel en wijst op de diverse markten. „Afgezien van de biltse paardenmarkt, waarop ik straks terugkom, werden die markten evenwel in Utrecht gehouden en ik kan mij moeilijk voorstellen, dat die biltse logementen daaraan hun vestiging en bestaansrecht ontleenden.

Meer waarschijnlijk lijkt het me, — zo gaat de heer Damsté verder — dat de ligging van ons dorp aan de grote verkeersweg en dicht bij de stad die blijkbaar grote vraag naar logies in de hand heeft gewerkt. Alle verkeer uit het oosten naar Utrecht moest over de weg en kwam door De Bilt. Van hier tot de Wittevrouwenpoort was altijd nog ruim vier kilometer lopen of rijden en de weg was 's avonds niet verlicht, met alle onveiligheidsbezwaren van dien. Bovendien, als de waakklok had geluid, gingen de stadspoorten dicht. Weliswaar kon men ook na dien nog wel de stad binnenkomen, maar dat gaf dan weer soesah en men moest daarvoor ook poortgeld betalen. Kwam men met 'n rijtuig, dan liefst tien cent. Voor een voetganger behoefde de poort niet te worden opengemaakt. Hij kon door de kleine deur, het klinket, en kon met vier duiten volstaan. Dit tarief werd overigens bij resolutie van burgemeesteren en vroedschap der stad Utrecht van 2 augustus 1675 verdubbeld tot een stuiver, zulks ter bestrijding van de te voorziene onderhoudskosten van het nieuw gevestigde Ambachtskinderhuis.

Ik meen te mogen aannemen, dat velen er de voorkeur aan zullen hebben gegeven in een van de biltse logementen te overnachten, wanneer men zich daar had vergewist van een beschikbaar bed en waar het misschien ook goedkoper was, om de volgende morgen de reis voort te zetten, al of niet met Utrecht als plaats van bestemming.

Dat de stallen van de biltse logementen bij de plaatselijke paardenmarkt goed tot hun recht kwamen, spreekt vanzelf. Wanneer die biltse paardenmarkt is ontstaan is mij niet bekend. Zij hield blijkbaar verband met de utrechtse palmpaardenmarkt. Deze bestond reeds in de 15e eeuw en was de oudste van de utrechtse paardenmarkten, waarvan het aantal zich in de loop van de eeuwen geleidelijk heeft uitgebreid tot twaalf. Waar in de Tegenwoordige Staat het Vreeburg wordt behandeld, lezen we: „Ook wordt er de vermaarde paardenmarkt gehouden, die haar wedergade niet heeft in de Verenigde Provinciën. Hierom wordt het Vreeburg ook dikwijls de *Paardenmarkt* genoemd.”

De biltse paardenmarkt, die ook als zodanig een grote vermaardheid genoot, ging aan de utrechtse palmpaardenmarkt vooraf. Zij werd meestal gehouden op palmzondag of op de zaterdag ervoor. De utrechtse paardenmarkt op maandag en dinsdag na palmzondag. De paarden werden lopende, aan elkaar gestaart, naar hier gebracht en enige weken voor de markt plaats vond begonnen de diverse stallen in ons dorp al vol te stromen. Hotel Nas had dan wel over de 200 paarden in zijn stallen. Het allerbeste op paardengebied kwam hier aan de markt, voor een belangrijk gedeelte uit het buitenland, vooral Duitsland, aangevoerd. De paarden werden op de Spieringweg en op de Holle Bilt afgedraafd, een groot amusement voor de biltse jeugd natuurlijk. Op de dag van de biltse paardenmarkt stonden de paarden tot voorbij de laan van Houdringe opgesteld aan weerskanten van de straatweg.

Wanneer dat jaarlijkse evenement in De Bilt is uitgestorven, laat zich bij benadering wel bepalen. Nas, die in 1882 in De Bilt is gekomen, heeft aan zijn opvolger Thomas verteld, dat hij de biltse paardenmarkt nog juist enkele jaren had meegemaakt. De Utrechtse Provinciale en Stads Almanak, in 1890 verdoopt in Utrechtsch Jaarboekje, vermeldt de biltse paardenmarkt voor het laatst in zijn jaargang van 1891, maar weer andere gegevens doen vermoeden, dat onze paardenmarkt de laatste jaren dat zij op de officiële marktenkalender paradeerde, in werkelijkheid eigenlijk al ter ziele was.

De traditie, dat op palmzondag half Utrecht naar De Bilt wandelde, is een van de vele genoegens die het verkeer ons gedwongen heeft prijs te geven. Een van de attracties dezer wandeling was het voorbijkomen van het bekende studenten-geselschap „Tres faciunt collegium” in hun rijtuigen, voorafgegaan door een Janplezier met muziek. De wandelaars blijven nu thuis, maar „Tres” handhaaft nog steeds het aloude gebruik en pleistert een uurtje bij Nas alvorens de tocht wordt voortgezet. Vroeger stonden er langs het hotel drie bomen, twee linden en daar tussenin een beuk. Een bijzondere beuk, want hij was voor de helft bruin en voor de helft groen. Dit was de Tres-beuk, die op palmzondag met edel vocht begoten werd.”

UTRECHTS OUDE GASFABRIEK

Nu de gasfabriek aan de Wittevrouwensingel-Blauwkapelseweg te Utrecht buiten gebruik gesteld is, hebben verschillende dagbladen iets over de geschiedenis van deze instelling geschreven. Aan Trouw van 5 augustus 1959 ontleen we de volgende passages:

Oorspronkelijk was de gaslevering te Utrecht in handen van een contractant, de heer W. H. de Heus uit Utrecht. Met deze werd in 1842 gecontracteerd om de gemeente met steenkoolgas te verlichten gedurende twintig jaar. Eind 1859 besloot de raad geen nieuw contract aan te gaan, maar de verlichting (fornuizen e.d. waren er nog niet) voor stadsrekening te nemen, met dien verstande, dat de fabrieksgebouwen van stadwege zouden worden gemaakt en over de exploitatie later zou worden beslist.

Onder leiding van civiel ingenieur J. M. van der Made werd de fabriek aan de Wittevrouwensingel gebouwd. De heer A. C. Spruijt werd eerste directeur. De bouwkosten bedroegen meer dan één miljoen. Bij de in werking treding voorzag de fabriek 842 lantaarns van gas en waren 1887 verbruikers.

Voor de somma van één dubbeltje konden verbruikers een „Verordening tot heffing van regten voor het genot van gas uit de stadsfabriek, voor het gebruik van de stadstoestellen daarbij benodigd en voor dzelfder kosten van aanleg”, kopen.

Met stadstoestellen werden bedoeld de vleermuisvlam-gaslamp en de visbek vlamlamp die men tegen huur van de gemeente moest betrekken. Het gebruik van eigen toestellen was niet toegestaan. Ook de kosten van de aanleg kwamen voor rekening van de verbruiker.

Bijna iedere gasfabriek heeft zo nu en dan eens een explosie. Te Utrecht gebeurde dat in 1867. Een zojuist afgebouwde gashouder ging daarbij verloren.

Het verhaal over Utrechts oude gasfabriek eindigt geenszins triest. Want in het gemeente-archief is haar historisch voortbestaan gewaarborgd. Behalve vele bro-

chures, boeken en knipsels uit tijdschriften betreffende de gasfabriek, treft men daar zelfs een proefschrift aan over dit onderwerp.

MEEST BEDREIGDE PROVINCIE

Verschenen is het jaarverslag 1958 van de stichting „Het Utrechts Landschap”. Voor het belangrijke werk, dat deze stichting verricht ten bate van het natuurschoon in ons gewest, kan men niet dankbaar genoeg zijn.

Het jaarverslag vertelt o.m.: „Dank zij de financiële hulp van het rijk en de gemeente Rhenen kon onze stichting voor de derde maal vaste voet krijgen op de Grebbeberg en wel op terreinen langs de Heimersteinselaan. Dit nieuwe reservaat, groot 5.28 ha, is gelegen op de top van de Heimerberg onder de gemeente Rhenen tussen Ouwehands dierenpark en Heimerstein. Er is een fraai uitzicht op de Gelderse Vallei. Het reservaat is gedeeltelijk bezet met hakhout en natuurlijke opslag van acacia, gemengd met eik en beuk. Het oudere hout heeft veel geleden door de strijd op de Grebbeberg.

Er is in 1958 gewerkt op Over-Holland, Laarsenberg, in de Maartensdijkse bossen en op Hoog Moersbergen. Op Over-Holland werden dichtgegroeide waterpartijen opengelegd, op de Laarsenberg hakhout in gemengd bos omgezet en nieuwe wegen aangelegd. In de Maartensdijkse bossen werd veel gespit. Vooral het noordelijk gedeelte is enorm veranderd en zijn de sporen van de vernielingen in oorlogstijd, vrijwel uitgewist. Op Hoog Moersbergen zijn nieuwe wegen en paden aangelegd, waardoor veel natuurschoon beter bereikbaar werd: het reservaat is grondig verbeterd.”

Het verslag constateert tenslotte: „Utrecht is ongetwijfeld de meest bedreigde provincie; er is nog veel werk te verrichten en de moeilijkheden zijn groot. Moge het natuurschoon op de utrechtse heuvelrug voor het nageslacht gespaard blijven.”

MIJDRECHT IN FOTO'S

Een paar jaar geleden plaatste mr. J. van der Haar, burgemeester van Mijdrecht in enkele bladen een oproep om, ten behoeve van het gemeentelijk foto-archief, foto's, ansichtkaarten e.d. van Mijdrecht aan de gemeente af te staan of in bruikleen te geven. Dank zij veler medewerking is het gemeentelijk foto-archief zo gegroeid, dat het mogelijk was om in juni een aardige tentoonstelling in te richten in de raadzaal van het gemeentehuis te Mijdrecht.

Wij maken hiervan opzettelijk melding, omdat een dergelijk initiatief in andere dorpen van de provincie Utrecht wellicht tot een even verrassend resultaat zou kunnen leiden. Het is ons bekend, dat hier en daar — b.v. te Kockengen — een goed foto-archief bestaat, maar er zijn stellig plaatsen, die op dit gebied totnogtoe weinig gedaan hebben. Op dit ogenblik is het nog wel mogelijk om oude prentbriefkaarten met dorpsgezichten enz. te bemachtigen, maar hoe langer men hiermee wacht, zoveel te kleiner wordt de kans om straks foto's van de vroegere situatie ter plaatse te verkrijgen.

de J.

OUDE TENTOONSTELLINGSCATALOGI

Het Centraal Museum te Utrecht heeft van sommige vroegere tentoonstellingen nog enkele exemplaren van de catalogi voorhanden. Omdat deze geschriften dikwijls belangrijke historische bijzonderheden bevatten, noemen wij er enkele op. Met uitzondering van de catalogus Jan van Scorel, die f 4,25 kost, is de prijs doorgaans beneden één gulden. Bedoeld zijn: Paulus Moreelse 1938, Adam van Vianen 1939, Vroeg-middeleeuwse Kunst 1939, Willibrord 1939, Utrechtse kerken en gasthuizen 1943/44, Utrechts Oudegracht 1948, Romeins Nederland 1948, Kersttentoonstelling 1950, Utrechts zilver 1952, Utrechtse archieven 1953, De madonna in de kunst 1954/55, Jan van Scorel 1955, Uit koninklijk bezit 1956, Beitel en Palet 1957/58, Rietveld 1958.